

ҮНДЭСНИЙ ЦӨӨНХИЙН СОНГОХ, СОНГОГДОХ ЭРХИЙГ ХАНГАХ ТАЛААР

/Лавлагаа, мэдээлэл/

Р.Хатанбаатар

Олон улсын эрх зүйн актуудаар тэгш эрх, улс төрийн эрхийн зарчмыг тунхаглаж, үндэстний шинж тэмдгээр ялгаварлан гадуурхахыг хориглосон нь үндэсний цөөнхийн зүгээс тухайн орны голлох үндэстэнтэй адил тэгшээр улс төрийн амьдралд оролцох эрх зүйн тодорхой суурийг бүрдүүлнэ. Гэхдээ энэ нь тухайн улс орон, үндэстэн бүрийн хувьд өөр өөрөөр хэрэгжсээр иржээ.

Үндэсний цөөнхийн зүгээс улс төрийн амьдралд оролцох эрх зүйн олон төрлийн зохицуулалт байдгаас зөвхөн парламентын сонгуультай холбоотой дараахь зохицуулалтын хэлбэрүүд байдаг байна. Үүнд:

- Сонгуульд оролцоход нь давуу байдал олгох систем
 - Парламентын суудлын квот тогтоох
 - Парламентад үндэстнүүдийн төлөөллийн пропорци тогтоох.
1. Сонгуульд оролцоход нь давуу байдал олгох систем нь юуны өмнө бага санал авсан намууд парламентад ороход саад болдог шаардлагуудаас үндэсний цөөнхийн эрх ашгийг хамгаалсан намуудыг чөлөөлөхөд оршдог. Тухайлбал, ХБНГУ-д ийм практик байдаг. Эдний Холбооны сонгуулийн хуулиар муж улсын жагсаалтаар суудал хуваарилахдаа бүх Германы нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд сонгогчдын 5 хувиас доошгүй хоёрдугаар санал авсан нам юмуу 3-аас доошгүй сонгуулийн тойрогт депутатын мандат авсан намуудыг оролцуулдаг боловч үндэсний цөөнхийн эрх ашгийг хамгаалсан намуудыг энэ шаардлагаас чөлөөлдөг байна. (ХБНГУ-д Холбооны сонгуулиар сонгогч бүр нэгдүгээр саналаа тухайн сонгуулийн тойргоор, хоёрдугаар саналаа улсын хэмжээний сонгуулийн жагсаалтаар тус тус өгдөг). Энэхүү давуу байдал олгох системийг гол төлөв сонгуулийн холимог тогтолцоо бүхий холбооны улсуудад хэрэглэдэг байна.
 2. Цөөн хүнтэйн улмаас парламентад нийтийн адилаар өөрийн төлөөлөлтэй болох бололцоогүй үндэсний цөөнхид зориулсан өөр нэг хөнгөлөлт бол квот тогтоох арга юм. Сонгуулийн процесст квот тогтоох арга нь дэлхийн практикт нилээн өргөн хэрэглэдэг арга болно. Тухайлбал, парламент дахь үндэсний цөөнхийн төлөөллийн квот дэлхийн 50 гаруй улсад байдаг байна.
 - Парламентын доод танхимдаа үндэсний цөөнхийн төлөөлөлийн (1-ээс 10 хүртэл суудал) квоттой Бельги, Дани, Энэтхэг, Иран, Итали, Казахстан, БНХАУ, Пакистан, Португал, Хорват, Румын, Словени зэрэг 35 улс
 - Парламентын дээд танхимдаа үндэсний цөөнхийн квоттой 17 улс тус тус байдаг байна.

Ер нь квотын хэд хэдэн хэлбэр байдаг. Үүнд:

- Бельгид Сенатын 71 суудлаас 21-ийг нь фламанд, франц болон герман хэлтний Нийгэмлэгүүдийн Зөвлөлөөс сонгодог.
- Их Британийн Лордуудын танхимын 26 гишүүн нь шашны зүтгэлтнүүд байна.
- Казахстанд парламентын доод танхимын 107 суудлын 9 нь Казахстаны Ард түмнүүдийн Ассамблейд ноогдоно. Уг Ассамблейд шашны 45 үндсэн конфессийг дагадаг Казахстаны 130 үндэстэн ястны төлөөлөл ордог байна.

Хэдийгээр Квотын систем нь тэгш биш байдал бий болгож байна гэж үздэг боловч зарим тохиолдолд гарцаагүй хэрэглэхээс аргагүй болдог. Жишээлбэл, Энэтхэгт уламжлал ёсоор парламентын суудлын 2 нь англи гаралтай энэтхэгчүүдэд оногддог бол Бельгид хэлний янз бүрийн бүлэглэлээс сонгогдох сенатын гишүүдийн тодорхой хэсэг нь сонгуулийн өдрийн байдлаар нийслэл Брюссельд амьдардаг байх ёстой. Ингэснээр хэлний бүлэглэлүүдийн тэнцвэр парламентад хадгалагдана гэж үздэг. Хорват улсын парламент дахь үндэстэн, ястан, цөөнхийн төлөөллийг мөн хуульчлан зохицуулдаг. Улсын нийт хүн амын 8 хувиас багагүйг эзэлдэг үндэсний цөөнхид парламентын депутатын 5 суудал оногддог бол бусад цөөнхид тэдний хүн амын тоонд пропорционал тооны суудал оногдоно. Сүүлийн сонгуулиар 4,7 сая хүн амтай Хорватын парламентын 153 депутатын 8 нь үндэсний цөөнхийг, 5 нь бусад цөөнхи ястнуудыг төлөөлөн сонгогдсон байна.

3. Цөөнхийн улс төрийн төлөөллийг хангах бас нэг арга бол парламент дахь үндэстэн ястны төлөөллийн пропорцийг хуульчлан тогтоох арга юм. Жишээлбэл, Киприйн үндсэн хуулиар 50 депутаттай парламентын гишүүдийн 70 хувь нь грекчүүдийн дундаас, 30 хувь нь Туркчүүдийн дундаас тус тусдаа сонгогддог. Пропорцийн системийн нилээд нарийн хувилбарыг сонгосон улс бол Бельги юм. Тус улсын парламентын доод танхимыг шууд пропорционал сонгуулиар сонгодог бол дээд танхим Сенатыг 3 үндсэн аргаар бүрдүүлдэг: 40 сенаторыг сонгогчдыг коллегийн сонгоно. Үүний 25 нь Нидерланд сонгогчдын коллегийн, 15 нь франц сонгогчдын коллегийн сонгогдоно; 21 сенатор нь нийгэмлэгүүдийн Зөвлөлөөс томилогдоно. Үүний 10 нь фламандчуудын нийгэмлэгийн Зөвлөлөөс, 10 нь францчуудын нийгэмлэгийн Зөвлөлөөс, 1 нь герман хэлтний нийгэмлэгүүдийн Зөвлөлөөс тус тус томилогдоно; Ийнхүү сонгогдсон болон томилогдсон 61 сенатор өөрсдөө нэмж 10 сенаторыг томилно.

Улс орнуудын Улс төрийн намуудын тухай хуулиудыг үзэхэд үндэсний цөөнхийн төлөөллийг парламентын сонгуульд заавал нэр дэвшүүлэх тухай заалт олдохгүй байна. Асуудлыг намууд өөрийн дотоод дүрэм, журмаар зохицуулдаг бололтой. Харин нилээд олон оронд тухайн орны аль нэг үндэстний дагнасан намууд байдаг байна.

Ийнхүү үндэсний цөөнхи парламентад өөрийн төлөөлөлтэй боллоо гэдэг нь тэдний сонирхол бодитойгоор тооцогдох баталгаа бас хараахан биш юм. Энэ бол цөөнх өөрийн сонирхолыг парламентын индрээс илэрхийлэх маш чухал нэг арга хэрэгсэл боловч олон тохиолдолд асуудлыг шийдэхэд хангалтгүй байдаг. Үндэсний цөөнхийн улс төрийн төлөөлөл бодитойгоор эрх ашгаа хангахад парламентын тодорхой процедур, механизм чухал байдаг.